

İBNU'L-HÂCİB, HAYATI, ESERLERİ ve EL-KÂFİYE ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Arş.Gör. İbrahim YILMAZ*

Tam adı: İbnu'l-Hâcib Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer b. Ebî Bekr b. Yûnus Cemâluddîn¹ ed-Devvenî'dir². Babası, Mûsek es-Salâhî'nin

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâğatı Araştırma Görevlisi.

¹ İbn Hallikân, Şemsuddîn Ebu'l-'Abbâs, *Vefeyâtu'l-a'yân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, tsz., III, 248; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il b. 'Omer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut 1407/1987, XIII, 188; İbn Ferhûn, İbrâhîm b. 'Alî, *ed-Dibâc el-Muzheb fî ma'rifet 'ulemâ'il-mezheb*, nşr. Muhammed el-Ahmerî, Kahire 1351, II, 86; İbnu'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Gâyetu'n-nihâye fî tabakât'l-Kurrâ*, nşr. G. Bergstraesser, Mısır 1351/1932, I, 508; İbn Tagrî Berdî, Cemâluddîn Yûsuf, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûk Mısır ve'l-Kâhire*, Kahire 1355/1936, VII, 360; es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân, *Husnu'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, nşr. M.Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire 1387/1967, I, 456; a.mlf., *Buğyetu'l-vu'âh fî tabakât'l-lugaviyyîn ve'n-nuhâh*, nşr. M.Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mısır 1384/1965, II, 134; Taşkôprizâdc, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-se'âdeh ve misbâhu's-siyâdeh fî mevdu'ât'l-'ulûm*, nşr. Kâmil Kâmil Bekrî ve 'Abdulvehhâb Ebu'n-Nûr, Kahire 1968, I, 138; İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî, 'Abdulhayy b. Muhammed, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbârî men zeheb*, Kahire 1351, V, 234; Bağdâth İsmail Paşa, *Hedîyyetu'l-'arfîn*, nşr. Mahmud K. İnal, İstanbul 1951, I, 654; Brockelmann, C., *GAL* (:Geschichte der Arabischen Litteratur), Leiden 1943-1949, I, 303-306, II, 697; a.mlf., *GAL, Supplementband*, Leiden 1937-1939, I, 531; a.mlf., *Târihu'l-edeb'l-'Arabî*, tre. es-Seyyid Ya'kûb Bekr ve Ramadân 'Abdultevvâb, Mısır 1975, V, 308; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, Beyrut 1389/1969, IV, 374; Kehhâle, 'Omer Rüdâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*, Dimaşk 1378/1958, VII, 265-266; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *İA* (: İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Coğrafya ve Biyografya Lugatı), İstanbul 1993; V, 856-857; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, nşr. Târik Necm 'Abdullah, neşredenin önsözü, s. 11; el-Akşehri 'Alî b. Osmân, *Şerh ebyât'l-Kâfiye ve'l-Câmî*, nşr. İbrahim Yılmaz, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993, neşredenin önsözü, s. 10.

² İbn Hallikân, III, 248; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-*

veziridir³.

570/1174 senesinin sonlarına doğru Yukarı Mısır'da İsnâ⁴ Köyü'nde dünyaya geldi⁵. Bu tarihler, Salâhuddîn el-Eyyübî'nin Mısır'ı Fatimiler'den geri alıp, kendi hükümdarlığını ilan ettiği ve hutbeyi Abbâsî halifesi adına okuttuğu, istikrarlı bir döneme rastlamaktadır⁶.

Babasının vezir olmasından dolayı daha ziyade İbnu'l-Hâcib lakabıyla meşhur olmuştur⁷.

vu'âh, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 138. Diğer kaynaklarda ise er-Revîni ve ed-Dûnî - dal harfinin zammesıyla- şekillerinde geçmektedir. Bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 11.

³ İbn Hallikân, III, 248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Babasının vezir olmadığı, ancak vezirlerle yakınlık duyan bir kişi olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 11.

⁴ Yâkût, el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, Beyrut, tsz., I, 189; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 856; Bu kelimeyi "Esnâ" şeklinde hemzenin felhasıyla okuyanlar da vardır. Bkz. İbn Hallikân, III, 250.

⁵ İbn Hallikân, III, 248; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 856; Çetin, Nihad M., "Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakîl Eserler", *Şarkiyat Mecmuası*, sayı 1, Ankara 1956, s. 112; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 11.

⁶ Bkz. Kök, *Bahattır, Nûruddîn Mahmûd b. Zengî ve İslâm Kurumları Tarihindeki Yeri*, İstanbul 1992, s. 56-58; a.m.f., "Nûruddîn Mahmud'un Mısır'ı Elegeçirmesi ve Fatimilerin Yıkılışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 9, Erzurum 1990, s. 165-187; sayı 10, Erzurum 1991, s. 130-148.

⁷ İbn Hallikân, III, 248; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86; Üçüncü dipnotta belirtildiği gibi, babası vezirlere yakınlık duyan birisiydi. Erken yaşta ölmesi üzertne vezir olan dostlarından birisi, onu yanına alarak yetiştirdi ve bundan dolayı da İbnu'l-Hâcib lakabını aldı şeklinde rivayet vardır. Bkz. İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fî'n-nahv*, neşredenin

Küçük yaşlarda iken, babasının vezir olmasından dolayı, Kahire'ye götürülen İbnu'l-Hâcib, çocukluğunu burada geçirmiş, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiş, zamanın âlimlerinden İslâmî ilimler ile ilgili çeşitli dersler almıştır⁸.

O, İmam eş-Şâtîbî ve el-Gaznevî'den kıraât dersleri aldı⁹, aynı zamanda Ebu'l-Cûd'dan Kıraât-ı Seb'a okudu¹⁰. Dönemin meşhur Mâlikî fakîhi olan Ebû Mansûr el-Ebyârî'den Mâlikî fıkhuına dair çeşitli dersler aldı¹¹. Görüldüğü üzere, çocukluğundan itibaren Kur'an, Kur'an ilimleri, Mâlikî fıkhu, nahiv ve Arap edebiyatının çeşitli yönleriyle meşgul oldu. Bu yüzden ilmi gittikçe zenginleşti¹².

Muhtelif zamanlarda Şam'a ilmi seyahatlarda bulunmuştur. Bu seyahatlarının birinde İbnu'l-Hâcib, 570/1221 tarihlerinde, orada bir müddet ikamet etmiş ve Şam Câmii'nin Mâlikî zâviyesinde dersler okutmuş ve etrafında geniş ilim halkaları oluşmuştur¹³.

Bilâhare Kahire'ye geri dönen İbnu'l-Hâcib, orada bir müddet ikamet ederek, öğrencilerine çeşitli dersleri okutmasının yanı sıra, halkın Mâlikî fıkhu ile ilgili sorularına fetvalar vererek, fetva işiyle de

önsöz, s.11.

⁸ İbn Hallikân, III, 248; ez-Zehbî, Ebû 'Abdullâh Şemsuddîn, *Tezkiretu'l-huffâz*, Beyrut 1377/1958, IV, 1455-1457; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139.

⁹ ez-Zehbî, *Tezkiretu'l-huffâz*, IV, 1456; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 456; a.mlf., *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-Sa'âdeh*, I, 139.

¹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenim önsöz, s. 16.

¹¹ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 454-455; a.mlf., *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139.

¹² İbn Hallikân, III, 248; ez-Zehbî, *Tezkiretu'l-huffâz*, IV, 1455; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 87; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139; Çetin, Nihad M., "Arapçada Kelimelerin Müzekkerlik ve Müenneslik Keyfiyetine Dair Müstakîl Eserler", *Şarkiyat Mecmuası*, sayı 1, s.113.

¹³ İbn Hallikân, III, 248; es-Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, nşr. Mahmûd Muhammed el-Tanâhî ve Abdulfettâh Muhammed, Halep 1384/1965, III, 357.

meşgul olmuştur¹⁴.

İbn Hallikân, bu hususta şöyle der:

“Şahitlik sebebiyle çeşitli defalar kendisiyle görüştüm. Her defasında, ona, fıkıh ve Arap dili ile ilgili müşkil gördüğüm yerleri sorar ve ondan doyurucu cevaplar alırdım. Bir defasında ona, fıkıhla ilgili “şartın diğer şarta uymama” durumunu sordum. Başka bir defa da kendisine, Mütenebbî'nin şiirlerinde yer alan, bana göre muğlak ve nahiv yönünden açıklanmasına ihtiyaç duyduğum kelimeler ile ilgili sorular tevcih ettim. Çok doyurucu cevaplar aldım. Bahsin uzamaması için verdiği cevapları burada zikretmiyorum.”¹⁵

İbnu'l-Hâcib, ilmi zenginliğini amelinde de değerlendirme yoluna gitti. Bu yüzden bütün kaynaklar, onun fazileti hususunda ittifak halindedir. Yaşadığı muhitte, temel İslâm bilimlerinin hemen hemen hepsinde en büyük otoriterlerden biri olduğu gibi, aynı zamanda ilmiyle amel hususunda da en ileri şahsiyetlerden biri oldu. Güvenilir, mütevazı, insaf, adalet ve haya sahibi bir kimseydi. İlim ve ilim ehlini çok sever ve ilim sahiplerine karşı haddinden fazla alçak gönüllü olurdu. Belalara karşı çok sabreder, ezalar karşısında ümitsizliğe düşmez ve onlara göğüs gerer, kötülöklere karşı da iyilik yapardı¹⁶.

İbnu'l-Hâcib'in ilmi seviyesini ve kemâlini gösterme açısından onun aşağıdaki şiirleri çok manidardır:

وكان ظني بأن الشيب يبرئدني	إذا أتى فإذا غيبي به كثرا
ولست أقنط من عفو الكريم وأن	أسرفت فيها وكف عافى وكف مترا
إن خص عفو إلهي المحسنين فمن	يرجو النسي ومن يدعو إذا عثرا

¹⁴ İbn Hallikân, III, 250; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 87-89; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuâh*, II, 134-135; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenİN önsözÜ, s. 13.

¹⁵ İbn Hallikân, III, 250.

¹⁶ İbn Hallikân, III, 248-250; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, III, 365, 372-373; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XIII, 188; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 86-89; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vuâh*, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenİN önsözÜ, s. 14; el-Akşehrî 'Alî b. Osmân, *Şerh ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî*, neşredenİN önsözÜ, s. 10.

Yaşlılığın beni doğru yola ulaştıracağını zannediyordum,
O, bana geldiğinde, noksanlığımın gittikçe çoğaldığını gördüm.

Ve ben, Kerim olan Allah'ın affından hiç ümitsizliğe düşmedim;
Aşırı gitsem bile, (O'ndan başka) kim affeder ve kim günahları
örtür?

Şayet İlah (Allah)'ın afvı sadece iyilik edenlere ait olsaydı,
İhmalkârlık yapan kime kime ümit besleyebilir ve ayağı sürçen
kimden yardım dileyebilirdi!¹⁷.

Geçim darlığından dolayı Kahire'de uzun müddet kalamayan
İbnu'l-Hâcib, ömrünün sonlarına doğru İskenderiye'ye gitmiş ve oraya
yerleşmiştir¹⁸. İbnu'l-Hâcib, burada, 26 Şevvâl 646 (11 Şubat
1249)'da 76 yaşında olduğu halde vefat etmiştir¹⁹. eş-Şeyh es-Sâlih
Ebû Şâme'nin türbesinin yanına defnedilmiştir²⁰.

Belli başlı meşhur hocaları:

İbnu'l-Hâcib, asrındaki ileri gelen âlimlerden dersler almıştır. Bu
hocalar şunlardır:

1- el-Büsîri (öl. 598/1201).

Ebu'l-Kâsim Hibetuddîn 'Alî b. Mes'ûd el-Ensârî²¹.

İslâmî ilimlerde önde gelen, edip ve şair bir zattır. İbnu'l-Hâcib,
ondan hadis dersleri almıştır²².

2- Ebu'l-Cüd (öl. 605/1208).

Ğyâs b. Fâris b. Mekki el-Lahmî el-Munzirî.

¹⁷ İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 88-89.

¹⁸ İbn Hallikân, III, 248; İbnu'l-Hâcib, *K.el-Emâlî en-nahviyye*, nşr. 'Adnân Sâlih Mustafâ, Katar, 1406/1986, neşredenin önsözü, s. 10.

¹⁹ İbn Hallikân, III, 250; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 373; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 509; Taşkoprîzâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139.

²⁰ İbn Hallikân, III, 250; es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfi'iyye*, III, 373; İbn Ferhûn, *ed-Dibâc*, II, 89; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 18-19; el-Akşehrî, *Şerh ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî*, neşredenin önsözü, s. 11-12.

²¹ es-Suyûtî, *İlusnu'l-muhâdara*, I, 374.

²² İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508.

Mısır bölgesinde kiraât şeyhidir²³. İbnu'l-Hâcib, ondan Kiraât-ı Seb'a okudu²⁴.

3- Ebu'l-Fadl el-Gaznevi (öl. 599/1202).

Muhammed b. Yûsuf b. 'Ali b. Şihâbuddîn en-Nahvî.

İbnu'l-Hâcib, bütün kiraât vecihlerini bu hocasından okudu²⁵.

4- el-Ebyârî (öl. 618/1221).

Ebu'l-Hasan 'Ali b. 'İsmâ'il b. 'Ali²⁶.

Fıkıh, fıkıh usûlü ve kelâm ilim dallarında çok ileri bir seviyede olan bu hocasından İbnu'l-Hâcib, fıkıh ve usûl dersleri almıştır²⁷.

5- İbn Yâsîn (öl. 636/1238).

'Ali b. 'Abdillâh b. Yâsîn b. Necm Ebu'l-Hasan el-Kinânî el-'Askalânî²⁸.

İbnu'l-Hâcib, ondan Arap dili ve belâgatıyla ilgili çeşitli dersler almıştır²⁹.

6- el-Kâsim b. 'Asâkir (öl. 600/1203).

el-Kâsim b. el-Hâfız Ebu'l-Kâsim 'Ali b. el-Hasan Ebû Muhammed b. 'Asâkir ed-Dimaşkî.

Kendisi, muhaddis birisidir. Nûriyye Medresesi'nde babasının ölümünden sonra hadis hocalığı yapmıştır³⁰.

7- eş-Şâtübî (öl. 590/1193).

el-Kâsim b. Fire b. Halef b. Ahmed el-İmâm Ebû Muhammed Ebu'l-Kâsim er-Ru'aynî ed-Darîr³¹.

²³ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 498.

²⁴ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508-509; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134.

²⁵ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 498.

²⁶ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 454-455; Kehhâle, 'Omer Ridâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*, VII, 37.

²⁷ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 454-455; a.mlf., *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-se'âdeh*, I, 139.

²⁸ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 554-555.

²⁹ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508, 554-555; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134.

³⁰ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenİN önsözÜ, s. 15-16.

³¹ es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 496-497.

Meşhur *Hırzu'l-emânî* adlı kasîdenin sahibidir. Döneminin en ileri gelen Mısır ulemâsındandır. Kıraât ilminde bir otorite olduğu gibi, hadis ilminde de hâfız derecesinde bir âlimdi³². İbnu'l-Hâcib, ondan kıraât ve teysîr dersleri aldı ve onun terbiyesinde yetişti³³.

İleri gelen talebeleri:

İbnu'l-Hâcib'in ilim halkasına katılan çok sayıda talebesi vardır. Bunların en önde gelenleri ise şunlardır:

1- Cemâluddîn b. Mâlik (öl. 672/1273).

Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik et-Tâ'î.

İbnu'l-Hâcib'in ilim halkasına katılan ve ondan çok istifade eden birisidir³⁴.

2- el-Meliku'n-Nâsır (öl. 655/1257).

Dâvud b. el-Meliku'l-Mu'azzam.

İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*'sini ona okutmuş, ilmi rağbetinden dolayı onun isteğiyle bu eserini nazmetmiş ve bu esere de, *el-Vâfiye* adını vermiştir³⁵.

3- en-Nusaybî (öl. 695/1295).

Muhammed b. 'Alî el-Mubârek el-Muveffik Ebû 'Abdullâh el-Ensârî.

İbnu'l-Hâcib, ona *el-Kâfiye* adlı eserini okumuştur. Döneminde ileri gelen kıraât ve Arab edebiyatı âlimidir³⁶.

4- er-Radî el-Kostantîni (öl. 695/1295).

Ebû Bekr b. 'Omer b. 'Alî b. Sâlim el-İmâm Radıyuddîn en-Nahvî.

İbnu'l-Hâcib'den nahiv ve sarf dersleri almış ve önde gelen bir nahivci olmuştur³⁷.

³² es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 497.

³³ ez-Zehabî, *Tezkiretu'l-huffâz*, IV, 1456; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 134; İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, I, 508; es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara*, I, 456; a.mlf., *Buğyetu'l-vu'âh*, II, 134; Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âdeh*, I, 139.

³⁴ el-Hudarî, *İlâşiyetu'l-Hudarî 'alâ şerh İbn 'Akûl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Beyrut 1409/1989, I, 7.

³⁵ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenin önsözû, s. 17.

³⁶ İbnu'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, II, 244-245.

³⁷ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenin önsözû, s. 18.

Eserleri:

İbnu'l-Hâcib, nahiv, sarf, fıkıh usûlü, fıkıh, kelâm, arûz ilmi gibi çeşitli sahalarda eserler vermiştir. Bu eserlerinden kendisinden sonra gelen ilim çevreleri çokça istifade etmiş ve halen de istifade etmektedir. İlimi çevrelerin onun eserlerine verdiği ehemmiyet, bize bunların ne kadar kıymeti hâz olduklarını açıkça göstermektedir.

Bilinen başlıca eserleri şunlardır:

1- 'Akîdetü İbni'l-Hâcib (عقيدة ابن الحاجب)

Neşri yapılmayan bu eserin, çeşitli yerlerde yazma nüshaları mevcuttur: (Leipzig, 10/150; Vatikan, 5/258, 9; Escorial², 1500/6)³⁸. Kâtib Çelebi, bu eseri zikretmekte ve onun çeşitli şerhlerini gördüğünü kaydetmektedir³⁹.

2- Câmî'ul-ummuhât (جامع الأمهات)

Muhtasarü'l-furû olarak da anılan bu eser, Maliki mezhebine dair muhtasar bir fıkıh kitabıdır ve çeşitli yerlerde yazma nüshaları mevcuttur⁴⁰.

3- Cemâlu'l-'Arab fi 'ümi'l-edeb (جمال العرب في علم الأدب)

İbnu'l-Hâcib'a ait olduğu ileri sürülen bu eser, henüz bulunamamıştır⁴¹.

4- el-Emâli en-nahviyye (الأمالي النحوية)

Türkiye'de : (İstanbul, Topkapı nr. 2254; Âtîf Efendi, nr.2432; Râgîb, nr.1302; Yeni A. Han, nr. 930/1; Âşîr Efendi, nr. 1032; Şehid Ali Paşa, nr. 2337)⁴² ve çeşit dünya kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır⁴³.

³⁸ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 539; a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 341.

³⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge, İstanbul, 1941-1943, II, 1157.

⁴⁰ Yazma nüshaları için bkz. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 538-539; a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 340-341; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 857; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 21.

⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 539.

⁴² Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 857.

⁴³ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 21.

Bütün emâlî tarzında yazılan eserlerde olduğu gibi bu eser de çeşit bölümlerden meydana gelmektedir. Bu eserin birinci kısmını teşkil eden: *Kur'an-ı Kerim'den emâlîler* bölümü, Cezayir Vehran Üniversitesi'nde Doktor Hâdî Hamûdî tarafından müstakil bir kitap olarak neşredilmiştir⁴⁴.

Bu eserin diğer kısımları ise şu şekilde sıralanmaktadır.

a) el-Mufassal'dan bazı bölümler,

Müellif, el-Mufassal'dan aldığı nahiv ve sarfa dair görüşlerin izahını yapar, zaman zaman da kendi görüşünü bildirir ve Zemahşerî'yi tenkid eder⁴⁵.

b) el-Mütenebbî ve bazı şairlerden şîrler,

Müellif bu bölümde, el-Mütenebbî'den ve az da olsa başka şairlerden aldığı şîrlerin gramer ve mânâ yönünden izahını yapar⁴⁶.

c) Mutlak emâlî.

Mutlak emâlî diye isimlendirdiği bu bölümde müellif, nahiv ve sarfı ilgilendiren konuların ve misâllerin izahını yapar ve zaman zaman onlarla ilgili olarak şâhidler getirir⁴⁷.

d) Lev (ل) hakkında bir risâle.

Nahivdeki (ل) ve istimâlî hakkında bilgiler verir ve onun hakkında şâhidler getirir⁴⁸.

e) el-'Aşr (العشر) (hakkında bir risâle.

Arapçada 'aşr kelimesinin kullanımından bahseder⁴⁹.

Yukarıda zikredilen ve *Kur'an-ı Kerim'den emâlîler* kısmı hariç, bu beş bölüm, 'Adnân Sâlih Mustafa tarafından tahkik edilerek, Katar'da 1406/1986 tarihinde *K. el-Emâlî en-Nahviyye* ismiyle yayımlanmıştır. Verilen izahattan anlaşılacağı üzere *Kur'an-ı Kerim'den emâlîler* bölümü, 'Adnân Salih Mustafa'nın *K. el-Emâlî en-Nahviyye* ismiyle neşrettiği eserde bulunmamaktadır⁵⁰.

⁴⁴ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, neşredenin önsözü, s. 14.

⁴⁵ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, neşredenin önsözü, s. 15-107.

⁴⁶ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, s. 109-158.

⁴⁷ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, s. 159-320.

⁴⁸ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, s. 321-327.

⁴⁹ İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*, s. 329-334.

⁵⁰ Bkz. İbnu'l-Hâcib, *el-Emâlî en-nahviyye*.

'Adnân Sâlih Mustafa, *K. el-Emâli en-Nahviyye* ismiyle neşrettiği bu çalışmasında metin tesisini iki nüshadan gerçekleştirmiştir. Neşrin ilmi olduğunu söylenebilir. Ancak, metinde geçen hadislerin tahriç edilmemesi, harekelenmemesi, kâiline nisbet edilen görüşlerin tesbit edilmemesi, eserin sonunda âyet, hadis, konu, yer ve şahıs fihristinin bulunmaması, ihtiyaç duyulan bilgilerin dipnotlarda verilmemesi, nâşir adına çok önemli kusurlardır. Bütün bu sayılanlar, neşirden maksadın tam olarak hasıl olmasına ve okuyucunun istifadesine mani hususlardır. Ayrıca bu eserin, içerisinde *Kur'an-ı Kerim'den emâliler* kısmının da yer aldığı şekilde bir bütün olarak neşredilmesi hem ilim çevrelerinin ondan istifade edebilmesi, hem de ilmi emânet açısından önem arz etmektedir.

5- *el-idâh fi şerhi'l-Mufasssal* (الإيضاح في شرح المنصل)

Zemahşeri'nin *el-Mufasssal*' adlı eserinin en önemli şerhlerinden biri olan bu eser, Mûsâ el-'Alilî tarafından Bağdat'ta neşredilmiştir⁵¹.

6- *Îlâ ibnihi'l-Mufaddal* (إلى ابنه المفضل)

Bu eserin, Escorial², nr. 1336'da kayıtlı bir yazma nüshası vardır⁵².

7- *I'râbu ba'di 'âyât mine'l-Ku'âni'l-'Azûn fi Mekke*

إعراب بعض آيات من القرآن العظيم في مكة.

Bu eser, Mekke'de nâzıl olan âyetlerin i'râbından bahseder⁵³. Henüz nüshasının olup olmadığı tesbit edilememiştir.

8- *el-Kâfiye fi'n-nahw* (الكافية في النحو).

Makalemizin esas konularından birini teşkil eden bu eserle ilgili geniş malumat ileride verilecektir.

9- *el-Kasidetu'l-muvaşşaha bi'l-esmâ'il- mü'ennese es-semâ'iyye* (القصيدة الموشحة بالأسماع الموشحة السماعية)

Kitabın bir diğer ismi de, *el-Kaside fi'l-mû'ennesâti's-semâ'iyye* şeklindedir. İbnu'l-Hâcib'in bu kasidesi, 23 beyitten müteşekkıl olup, belli başlı semâi müennesleri sayar.

⁵¹ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahw*, neşredenin önsöz, s. 21.

⁵² Brockelmann, *GAL, Suppl.*, 1, 537; a.mlf., *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, V, 334.

⁵³ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, 1, 539; *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, V, 341.

Bu kasidenin İstanbul kütüphanelerinde, bilhassa mecmualar içerisinde tesbit edilebilen nüshaları şunlardır: Lala İsmâil Ef. Kütüphanesi, nr. 706. Muhtelif eserlerden çıkarılmış notlardan, yüze yakın risâle ve kitap mukaddimelerinden müteşekkil bir mecmuadır. Mezkûr kaside, 201. varakın a ve b sahifelerinde dir. Ayrıca aynı mecmuanın 203^a da tekrar geçmektedir; Esad Efendi Kütüphanesi, nr. 3699. Muhtelif hat ve risâlelerden müteşekkil olan bir mecmuadır. Kaside, bu mecmuanın 11^a-11^b sahifelerinde yer almaktadır; Lâleli kütüphanesi, nr. 2214. İkinci Murad (1421-1451)'a ithaf edilen bir mecmuadır. Mezkûr kaside bu mecmuanın 84^b-85^a varaklarında yer almaktadır⁵⁴.

Bu kaside Meydânî'nin *es-Sâmî fi'l-esâmî* (Tahran 1859) 'sinde (s. 64-65), *el-Kâfiye*'nin 1866 ve 1889 tabirlerinde, İbn 'Akil'in *Şerhu'l-Elfiyye*'sının 1872 baskısının sonunda basılmış; Haffner ve Cheikho tarafından da neşredilmiştir (*Dix anciens traités de filol.*, ar., Beyrut 1908, s. 157). Ayrıca 'Abdurrahîm Safî Purî'nin *Darûrat el-edib*'i ve Kemâl Paşa-zâde'nin risâlesiyle beraber bir mecmua halinde tab'edilmiştir. Son zamanlarda bu kasidenin ilmi neşri yapılmış ve yayımlanmıştır⁵⁵.

10- *el-Maksadu'l-celîl fi'ilmî'l-Halîl* (المقصد الجليل في علم الخليل)

Arûz ilmine dair manzum, didaktik bir eserdir. Çeşitli yerlerde yazma nüshaları vardır: (Leiden, Cat², nr. 273; Berlin, Verz., nr. 7126; Bodl., Cat., I, MSS., Hebr., nr. 36, II, MSS., Arab., nr. 1267, II.)⁵⁶. Aynı zamanda bu eser, Freytag tarafından neşredilmiş ve Almanca çevirisi yapılmıştır⁵⁷.

11- *el-Mesâ'il ed-Dimaşkiyyeh* (المسائل الدمشقية)

Müellif, bu eserini, yine kendi eseri olan *el-Emâlî*'nin 2. yaprağında zikretmektedir⁵⁸.

⁵⁴ Çetin, Nihad M., Arapçada kelimelerin müzekkerlik ve müenneslik keyfiyetine dair müstakil eserler, *Şarkiyat Mecmuası*, sayı 1, s. 113-114.

⁵⁵ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; a.m.lf., *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 333; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 857.

⁵⁶ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 856.

⁵⁷ Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 856.

⁵⁸ İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahw*, neşredenin önsözü, s. 23.

12- *Mu'cemu's-şuyûh* (معجم الشيوخ)

Bu eseri, sadece Kâtib Çelebi zikretmektedir⁵⁹.

13- *Muhtasarü'l-muntehâ* (مختصر المنتهى)

el-Muhtasarü'l-usûli olarak da anılan bu eser, fıkıh usûlünden bahsetmektedir. Bu eser, Bulak'da 1316 yılında basılmıştır⁶⁰.

14- *el-Muktefi li'l-mübtedi şerhi'l-idâh li Ebi 'Ali el-Fârisi*

(المكتفي للمبتدي شرح الإيضاح لأبي علي الفارسي)

Bu eser, Ebü 'Ali el-Fârisi'nin *el-idâh* adlı eserinin şerhidir. Kâtib Çelebi, bu eseri, ilk sayfasından alıntılar yaparak tanıtmaktadır⁶¹.

15- *Muntehe'l-vusûl ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*

(منتهى الوصول والأمل في علمي الأصول والمجدل)

Bazı kaynaklarda ismi: *Münteha's-su'âl*... şeklinde de geçmektedir⁶². Bu eser, Mâlikî mezhebine dair fıkıh kaynaklarından bahsetmektedir, ve fıkıh ilminde önemli bir kaynaktır. Hicrî 1326 yılında İstanbul'da; 1985 yılında Beyrut'ta basılmıştır⁶³.

16- *Risâle fi'l-aşr* (رسالة في العشر)

'Aşr kelimesinin kullanılışından bahseden bir eserdir. Bu eserin şimdilik bilinen iki yazma nüshası vardır: (Berlin kütüphanesi. nr., 6894⁶⁴; Bursa, Koğuşlar, nr., 1096)⁶⁵. Bu eser 'Adnân Sâlih

⁵⁹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1735.

⁶⁰ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 23.

⁶¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, I, 212; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'arfîn*, I, 655.

⁶² Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 334; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *İA*, V, 857.

⁶³ es-Suyûti, *Buğyetü'l-vu'âh*, III, 135; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; a.mlf., *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 334; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *İA*, V, 857; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 24.

⁶⁴ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; a.mlf., *Târihu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 334; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *İA*, V, 857; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 21.

⁶⁵ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 21.

Mustafa'nın neşriyle Katar'da 1406/1986 İbnu'l-Hâcib'in *K. el-Emâli en-Nahviyye* adlı eserinin bir bölümü olarak yayımlanmıştır⁶⁶.

17- *eş-Şâfiye* (الشافية)

Sarf ve imlâ ile ilgili bir eserdir. Muhtasar bir kitap olmasına rağmen bütün sarf konularını ihtiva eder. İbnu'l-Hâcib'in eserleri arasında *el-Kâfiye*'nin nahıvdeki yeri ne ise, *eş-Şâfiye*'nin de sarflaki yeri odur. Bu kitap, İstanbul, Delhi, Kalkûta, Cavnpur, Kahire'de mütaddit defalar basılmıştır⁶⁷. İlmî bir neşrinin yapıldığı henüz tarafımızdan tesbit edilememiştir. Aynı zamanda bu eser üzerinde 30'a yakında şerh yazılmıştır⁶⁸.

18- *Şerhu'l-Hâdi* (شرح الهادي).

Henüz mevcudiyeti tesbit edilemeyen bu eseri, sadece el-Cârberdî zikretmektedir⁶⁹.

19- *Şerhu'l-Kâfiye* (شرح الكافية)

Hicri 1311 yılında İstanbul'da basılmıştır. Ancak, kendisinde çok fazla baskı hataları mevcuttur. Bu eser, Mısır Ezher Üniversitesi'nde Cemâl Muhaymer tarafından tenkitli neşre hazırlanmıştır ve nâşir bu çalışmasıyla Doktor ünvanını almıştır⁷⁰.

20- *Şerhu Kitâbi Sibeveyh* (شرح كتاب سيبويه)

Sibeveyh'in meşhur *el-Kitâb*'ının şerhidir. Kâtib Çelebî ve Bağdatlı İsmail Paşa, bu eseri İbnu'l-Hâcib'e nisbet etmektedirler⁷¹.

21- *Şerhu'l-Mukadîme el-Cezûliyye* (شرح المقدمة الجزولية)

Ebû Mûsâ 'İsâ b. 'Abdilazîz el-Cezûlî (öl. 677/1278) 'nin, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâci'nin (öl. 337/948) *el-Cumel* 'ine, yaptığı şerhinin adı: *el-Mukaddime el-Cezûliyye*" şeklindedir⁷².

⁶⁶ İbnu'l-Hâcib, *K. el-Emâli en-Nahviyye*, s. 329-334.

⁶⁷ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 537; Moh. Ben Cheneb, "İbnü'l-Hâcib", *IA*, V, 856.

⁶⁸ Bu kitap üzerine yapılan şerhlerle ilgili olarak bkz. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 535-537.

⁶⁹ el-Cârberdî, *Şerhu's-Şâfiye*, Beyrut, tsz., s. 63.

⁷⁰ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 22.

⁷¹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1427; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-'arifin*, I, 655.

⁷² Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 605; ez-Zeccâci'nin *el-Cumel* adlı eserini şerh eden

İbnu'l-Hâcib, bu eseri, şerh etmiştir. Fas, Karavîyyûn Üniversitesi, 1457/1 numarada bir yazma nüshası vardır⁷³.

22- *Şerhu's-Şâfiye* (شرح الشافية)

Kendi eseri olan *eş-Şâfiye* 'ye yapılan bir şerhtir. Şâfiye şerhlerinin yer aldığı bir mecmua içinde basıldığı ileri sürülmektedir⁷⁴.

23- *Şerhu'l-Vâfiye* (شرح الوافية)

Müellif, *el-Kâfiye* 'sini nazmetmiş ve ona *el-Vâfiye* ismini vermiştir. Daha sonra da bu eserinin şerhini yapmıştır. Bu eser, Ezher Üniversitesi'nde neşri yapılmış ve basılmıştır. Son zamanlarda Mûsâ el-Benâyi tarafından 1980 yılında Bağdat'ta tekrar neşredilmiştir.

24- *el-Vâfiye* (الوافية)

İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinin manzum şeklidir. Çeşitli yerlerde yazma nüshalarının olduğu ileri sürülmektedir⁷⁵.

25- *Zeyl 'alâ Târihi Dimaşk* (ذيل على تاريخ دمشق)

İbn 'Asâkır'ın, *Târihu Dimaşk* adlı eserine yapılan bir zeyldir⁷⁶.

EL-KÂFİYE Fİ'N-NAHV

(الكافية في النحو)

Arap dilinde şöhret sahibi üç gramer kitabı mevcuttur. Bunlar sırasıyla: Sibeveyh (öl.180/796)'in *el-Kitâb*'ı, ez-Zemahşerî (öl.538/1144)'nin *el-Mufassal*'ı ve İbnu'l-Hâcib (646/1249)'in *el-Kâfiye*'sidir⁷⁷.

âlimlerle ilgili olarak bkz. al-Batalyavsî, İbnu's-Sîd, *Kitâbu'l-Hulul fi şarh abyâti'l-Cumal*, nşr. Hüseyin Tural, neşredenin önsözü, s. 53-55.

⁷³ Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 539, 541; a.mlf., *Târihu'l-edebi'l-'Arabî*, V, 342, 349-350.

⁷⁴ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1020; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 22.

⁷⁵ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, neşredenin önsözü, s. 24.

⁷⁶ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, I, 294.

⁷⁷ el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye bcyne kutubî'n-nahv", *el-Mevrid*, c.IV, sayı 1, Bağdat 1395/1975, s. 11.

İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinin iyice tanıtılabilmesi için, bu şöhret sahibi iki eser hakkında bilgi vermenin faydalı olacağını ümit etmekteyiz.

Kitâbu Sibeveyh

Sibeveyh adıyla meşhur olan Ebû Bîşr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber tarafından telif edilen *el-Kitâb*, nahiv ve sarf alanında orijinallik, şöhret ve eskilik bakımından bize ulaşan eserlerin en mükemmeldir⁷⁸.

Sibeveyh, II. (VIII.) asrın ikinci yarısında Basra dil mektebinin en büyük nahiv âlimidir. Onun *el-Kitâb*'ı, Arap dili nahvi hususunda yazılmış ve günümüze kadar muhafaza edilmiş ilk büyük te'liftir⁷⁹.

Bu eser daha sonraki çalışmalarda ve yüksek seviyeli nahiv tedrisatında esas kabul edilmiştir. Aralarında Ebû 'Osmân Bekr b. Muhammed b. Bakıyye el-Mâzinî (öl. 249/864), Ebû 'Osmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız (öl. 255/870) ve Ebu'l-'Abbâs Muhammed b. Yezid el-Ezdî el-Müberred (öl. 285/898) gibi simaların da bulunduğu âlimlerin kanaatine göre, mevzuunda rakipsiz kalmış, bu eseri gölgede bırakacak ve ondan müstağni kalacak kitap yazılmamış, nahve dair bu büyüklükte bir eser yazmağa kalkışmak âdetâ bir cür'et sayılmıştır⁸⁰.

Böylece Arapçanın nahvine dâir çalışmaların devamlı ve semereli bir akışının ana kaynağını teşkil eden bu eser, Arapçanın ve İslâmiyetin hâkim olduğu yerlerde, asırlarca değerini muhafaza etmiştir. Şarkta yerini yeni ve muhtasar eserlerin almağa başlamasından sonra bile, Magrib'de bilhassa Fas'ta, çok yakın zamanlara kadar okutulmakta devam ettiği anlaşılmaktadır⁸¹.

⁷⁸ Çögenli, M. Sadi ve Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 1994, s. 162-163.

⁷⁹ Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, İstanbul 1993, X, 578; el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye beyne kutubî'n-nahv", *el-Mevrid*, c. IV, sayı 1, s. 11.

⁸⁰ İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Beyrut 1398/1978, s. 51; el-Kıftî, 'Cemâluddîn Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvâh*, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahtre 1406/1986, II, 347; Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, X, 582.

⁸¹ Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, X, 584-585.

Eserin mevzuu, küçük, müteferrik meseleler hâlinde, kısa bölümlere ayırmasındaki tasnif iptidâilîğinin, bilhassa tenkid edilen misâller ve şevâhid ile fazla tafsilâtli ve yorucu bir üslûp ile yazılmış olmasının sebeplerini, müellifin bu ilmin kuruluş devrinde bulunması ve zamanında henüz kararlı bir gramer dil ve üslûbunun teşekkül etmemiş olması yüzünden, bir takım yeni mefhum ve meseleleri anlatma ve açıklamada bizzat kendisinin güçlükler ile karşılaşmasında aramak lâzımdır⁸².

el-Kitâb, Basra mektebi mensupları için, gramer çalışmalarında esas teşkil etmiş, uzun zaman şerh, izah, ihtisar, ikmal veya tenkit şeklinde hareket noktası ve çalışmalarında çerçeve olmuştur⁸³.

Sibeveyh, bu eserinde kendisinden önceki dil âlimlerinden nakillerde bulunmuş, daha ziyade hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhîdi (öl. 175/791) ve Yûnus b. Habîb (öl. 182/798) gibi bu alandaki âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu itibarla o, görüşlerden çoğunu sahiplerine isnâd eder, ayrıca hâlis bedevî Araplardan derlediği bilgilerden de yararlanır. O, *el-Kitâb*'da, yaptığı nakilleri sahiplertne isnâd etmediği ve "Kendisinden sordum, o da bana şöyle cevap verdi" ifadesini kullandığı görüşler, daha ziyade hocası el-Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhîdi'ye atılır⁸⁴.

Sibeveyh, *el-Kitâb* 'ında, görüşlerini desteklemek amacıyla Kur'ân âyetlerinden, şîirden ve bedevî Araplardan rivâyet edilen emsâl gibi nesir parçalarından şevâhid getirir, fakat Hz. Peygamber'in hadisleriye istişhâd etmez.

Ayrıca, eserin şevâhid olarak ihtivâ ettiği beyitler bakımından taşıdığı ehemmiyete ve misâl olarak verdiği kelimelerin lugat itibariyle öteden beri dikkati çeken değerine işaret etmek gerekir. Nitekim lugate dâîr eski ve mühim eserlerde *el-Kitâb* 'dan bu bakımdan daima istifade edilmiştir⁸⁵.

⁸² Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, X, 584-585.

⁸³ Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, X, 583-585.

⁸⁴ es-Sirâfi, Ebû Sa'îd el-Hasan b. 'Abdillâh, *K. Ahbâr en-nahvîyyîn el-Basriyyîn*, nşr. F. Krenkow, Paris 1836, s. 40.

⁸⁵ el-Küfî, *İnbâhu'r-ruwâh*, II, 358; Çetin, Nihad M., "Sibeveyhi", *İA*, X, 585; Sibeveyh, Ebû Bişr 'Amr, *el-Kitâb*, nşr. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahtre 1385/1966,

Bütün bu sebeplerden dolayı ilk zamanlar *el-Kitâb, el-Bahr* olarak anılmıştır⁸⁶. Bu şöret ve takdirin neticesi olarak, Basra'da *el-Kitâb* denilince, Sibeveyh'in kitabı anlaşılır olmuş, ve bilâhare bu şuyû bularak, bu isim ile müsemmâ olmuştur⁸⁷.

el-Kitâb dört defa neşredilmiştir: Kalkûta, 1887 tab'ından sonra; Hartwig Derenbourg tarafından tenkitli neşri verilmiştir (Paris, 1881-1889, 2 cild). eş-Şantamarî'nin eserde misâl olarak geçen beyitlerin şerhi olan *Tahsil 'ayn ez-zeheb...*'i ile birlikte ve kenarında es-Sirâfî'nin şerhinden bazı parçalar ile yapılmış olan tab'ı (Bulak, 1316) ve son olarak 'Abdusselâm Muhammed Hârûn tarafından yapılan neşri (Kahire, 1385-95/1966-75, 5 cild). Bu son neşir en ilmi olanıdır. Bu eser, ayrıca G. Jahn tarafından Almancaya tercüme edilmiştir⁸⁸.

Kitâbu'l-mufasssal fi'n-nahv

Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. 'Omer ez-Zemahşeri'nin 513-515 (1119-1121) yıllarında yazdığı bu mühim eseri⁸⁹, dil âlimlerince Arap dili ve gramerinde Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ından sonra ikinci derecede önemi hâiz bir kitab olarak kabul edilmektedir⁹⁰.

ez-Zemahşeri'nin bu eseri, Araplara Arapça öğretmek maksadıyla kaleme aldığı söylenmektedir⁹¹. ez-Zemahşeri tarafından büyük bir ustalıkla telif edilen bu eser, büyük nahivci İbn Ya'îş (öl. 643/1245) tarafından şerh edilmiştir⁹².

neşredenin önsözü, I, 3-60.

⁸⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1426 (dipnot).

⁸⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1427; Çetin, Nihad M., "Sibeveyhî", *IA*, X, 582; el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye beyne kutubî'n-nahv", *el-Mevrid*, c. IV, sayı 1, s. 11.

⁸⁸ Çetin, Nihad M., "Sibeveyhî", *IA*, X, 585.

⁸⁹ Yüce, Nuri, "Zemahşeri", *IA*, İstanbul 1986, XIII, 509.

⁹⁰ Derviş, 'Abdullah, *el-Me'âcimu'l-'Arabîyye*, Mısır 1375/1956, s. 126; el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye beyne kutubî'n-nahv", *el-Mevrid*, c. IV, sayı 1, s. 12.

⁹¹ Çöğenli, M. Sadi ve Demirayak Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s 166.

⁹² Bu eser, Ezher Üniversitesi'nden bazı hocaların tashih ve ta'likli ile iki cilt içerisinde 10 cüz halinde Kahire'de basılmıştır.

Bu telif, Arap dilinin sarf ve nahvine dâir çok ustaca yazılmış klasik bir eserdir. Bu kitab hakkında çok sayıda şerh, ta'lik ve hâşiyelerin yazılması da onun ehemmiyetini gösterme açısından önemlidir⁹³.

Muhtasar olmasına rağmen onun, sarf ve nahvin bütün konularını ihtiva eden ilk eser olduğu ileri sürülmektedir⁹⁴.

Eser, isim, fiil, harf ve müşterek konular olmak üzere dört bölümden müteşekkildir⁹⁵.

ez-Zemahşerî, bu eserinde, isme tahsis ettiği bölümde, merfû'ât, mansûbât, mecrûrât, ism-i mensûb, ism-i tasgîr, ve müştâk kelimeleri ele alır⁹⁶; fiil bahsinde, fiiller, çeşitleri ve onların hükümlerini ele alır⁹⁷; harf bahsinde, harflerden, kısımlarından ve ittîfak edilen hususiyetlerinden bahseder⁹⁸; müşterek diye isimlendirdiği son bölümde ise, imâle, ziyâde, vakf, ibdâl, i'lâl, ve idğâm gibi sarfla ilgili konuları inceler⁹⁹.

Eserde, Arap dilini ilgilendiren bütün kaideleri bulmak mümkündür¹⁰⁰.

el-Mufasssal, J.B. Broch tarafından 1859-1879' da Christiani' da; Muhammed Ya'kûb Rasbûri tarafından ilave ve eklerle 1891-1903'de Delhi'de; Hamza Fethullâh tarafından da en-Na'sânî'nin *el-*

⁹³ Bu eserin üzerine yapılan şerh, hâşiye ve ta'liklerle ilgili olarak bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1774-1777.

⁹⁴ Vâfi, 'Abduvâhid, *Fıkhul-Luga*, Kahire 1965, s. 269; Ayrıca Arap gramerine giriş niteliğinde olan ve nahiv konularını özlü ve kısa bir şekilde ele alan muhtasar gramer kitapları hakkında geniş bilgi için bkz. Çelebî, Muharrem "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahtyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, İzmir 1989, s. 1-31.

⁹⁵ Bkz. ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. 'Omer, K. *el-Mufasssal fi'n-nahv*, nşr. Muhammed 'Izzeddin es-Su'aydi, Beyrut 1410/1990.

⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*, s.15-291.

⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*, s.292-336.

⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*, s. 337-399.

⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*, s.300-477.

¹⁰⁰ Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'n-nahv*.

Mufassal fî şerhi ebyâti'l-Mufassal'ı ile birlikte tahkik edilerek 1410/1990 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

el-Kâfiye fî'n-nahv

İbnu'l-Hâcib, daha önce de belirtildiği gibi, Sibeveyh'in *el-Kitâb*'ına ve *ez-Zemşerî*'nin *el-Mufassal* 'ına birer şerh yazmıştır. Daha sonra da, Arapça öğretiminde muhtasar ve istifadesi kolay bir eser yazmayı düşünmüş ve *el-Kâfiye* 'sini kaleme almıştır.

Bunu yazarken de büyük ölçü de *el-Mufassal*'daki taksimata tabi olmuştur.

Ancak, İbnu'l-Hâcib'in *el-Mufassal*'daki taksimattan ayrıldığı en önemli nokta, kitabında sarfa yer vermemesi ve sarf bilgilerini diğer bir eseri olan *eş-Şâfiye*'de toplamış olmasıdır.

Bu sebeple de *el-Mufassal* 'da yer alan daha ziyade sarfla ilgili olan ve müellifi tarafından müşterek bahis diye isimlendirilen dördüncü bölüm, *el-Kâfiye*'de bulunmamaktadır.

Şâhidlerinin ekseriyeti *el-Mufassal* 'dakilerle aynılık arz etmektedir. Ancak gerek nahivde, gerek sarfta kullanılan şâhidler, bütün eserlerde birbirine benzerlik arz etmekte ve bu tabî bir durum olarak gözükmektedir¹⁰¹.

İbnu'l-Hâcib, *el-Mufassal* 'daki taksimatı kitabına aynen alması ve şâhidlerinin de aynılık arz etmesinden dolayı, *el-Elfiyye* sahibi meşhur talebesi İbn Mâlik Muhammed b. 'Abdillâh el-Endelûsî (öl. 672/1273) 'nin: "İbnu'l-Hâcib'in, nahivde yazdığı eser kendisinin değildir, çünkü o, nahvi, *el-Mufassal* sahibinden almıştır. *el-Mufassal* sahibi ise, nahivde muhtasar eserleri olan birisidir" şeklindeki tenkidine maruz kalmıştır¹⁰².

¹⁰¹ Filolojik eserlerde istişhâd mevzûunda bkz. el-Bagdâdî, 'Abdulkâdir b. 'Omer, *Hizânetu'l-edeb*, Bulak 1299, I. 3 vdd.; Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, s. 5-8; al-Batalyavsi, İbnu's-Sid, *Kûâbu'l-hulal fî şarh abyâti'l-Cumal*, nşr. Hüseyin Tural, Doktora Tezi, Erzurum 1978, neşredenin önsözü, s. 1-10. Ayrıca filolojik eserlerde kullanılan şâhidlerle ilgili olarak bkz. Ya'kûb, İmîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî şevâhidi'n-nahvi's-ş'riyye*, Beyrut 1413/1992, I-III.

¹⁰² el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye beyne kutubi'n-nahv", *el-Mevrid*, c. IV, sayı 1, s. 15. İbn Mâlik tarafından yapılan bu tenkidin diğer bir varyantı da: "O, *el-*

İbnu'l-Hâcib'in, her müellif gibi, kendisinden önce aynı sahada yazılan eserlerden istifade etmiş olması tabii bir durumdur.

Aynı zamanda onun, *el-Mufasssal* 'dan etkilenmediğini ve taksimatı aynen kitabına almadığını, şahidlerinin bir birine aynılık arzetmediğini söylemek hemen hemen imkansızdır. Ancak bundan dolayı, İbnu'l-Hâcib'in tenkid ediliş edilemeyeceği hususu tartışılması gereken önemli bir konudur.

İbnu'l-Hâcib, nahivde kendisine göre ayrı bir metodu olan, ehl-i tercih birisidir. Bundan dolayı da, Basra ekolünü benimsemiş olmasına rağmen, Küfe ekolünden de tasvip ettiği görüşleri zaman zaman *el-Kâfiye* adlı eserine almıştır.

İbnu'l-Hâcib, Zebbân b. 'Ammâr Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (öl. 154/771), Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (öl. 175/791), Yûnus b. Habîb (öl. 182/798), Sîbeveyh, 'Alî b. Hamza el-Kisâ'î (öl. 189/805), Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' (207/822), Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş (öl. 215/830), Muhammed b. Bakîyye el-Mâzîni (öl. 249/863), Muhammed b. Yezîd el-Müberred (öl. 285/898), Muhammed b. Ahmed b. Keysân (öl. 299/912), İbrâhim b. es-Serrî b. Sehl ez-Zeccâc (öl. 311/923) gibi meşhur dil âlimlerinin görüşlerine eserinde yer vermiş, bazı konularla ilgili olarak Arap lehçelerine işaretlerde bulunmuş, Hicâz, Temîm ve Hûzeyl lehçelerinden zaman zaman şâhidler getirmiştir. Eserinde Basra ile Küfe ekolü arasındaki ihtilafı meselelere zaman zaman yer vermiştir¹⁰³.

Bu eser, yukarıda belirtildiği gibi, hacminin küçük olmasına rağmen, nahiv konularının tamamını ihtiva eder¹⁰⁴. İçerisinde şâhid olarak 26 âyet, 13 şiir, 8 lane de darb-ı mesel mevcut olup, Hicâz, Temîm, ve Hûzeyl lehçelerine işaret edilmekte ve şair olarak da İmru'ul-Kays b. Hucre b. el-Hâris el-Kindî (öl. 80/545 den önce) ve Gaylân b. 'Ukbe b. Nuheys b. Mes'ûd Zu'r-Rumme (öl. 117/735)'nin

Mufasssal sahibinden nahvi aldı. *el-Mufasssal* sahibi ise küçük bir nahiveldir" şeklinde gelmekte ve tenkit ez-Zemahşerî'yi de içine almaktadır. bkz. el-Huseynî, Muhammed 'Alî, "el-Kâfiye beyne kutubi'n-nahv", *el-Mevrid*, c. IV, sayı 1, s. 14-15.

¹⁰³ Bkz. İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*.

¹⁰⁴ Muhtasar gramer kitaplar hakkında geniş bilgi için bkz. Çelebi, Muharrem "Muhtasar Nahiv Kitaplarına Bir Bakış", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 5, s. 1-31.

isimleri geçmektedir.

İbnu'l-Hâcib'in, *el-Kâfiye*'sindeki plan ise şu şekildedir:

A-İSİMLER

1-Mu'reb İsimler:

- a) Merfû İsimler,
- b) Mansûb İsimler,
- c) Mecnû İsimler.

2-Mebni İsimler.

3-Muhtelif İsimler.

B-FİLLER

C-HARFLER

İbnu'l-Hâcib bu eserinde, söze kelime ve kelâm gibi lafızları incelemekle başlamış, i'râbı tarif ederek, sırasıyla mu'reb isimleri, gayri munsarîf ve i'râb alâmetlerini zikretmiştir¹⁰⁵.

Merfûat bahsini müstakîl bir başlık altında inceleyerek, fâil, nâibu'l-fâil, mübtedâ, haber, (إِنْ) ve kardeşlerinin haberleri, cinsî nefyeden (لَا)'nın haberi, (ليس) 'ye benzeyen (مَا) ve (لَا) 'nın isimlerini sırasıyla ele almıştır¹⁰⁶. Ancak bu bahiste yer alması gereken (كان) ve kardeşlerinin ismi konusu her nedense bu bölümde yer almamıştır¹⁰⁷.

Yine aynı şekilde, mansûbat bahsini de müstakîl bir başlık altında incelemiş ve mef'ûlu mutlak, mef'ûlu bih, münâdâ, münâdânın tâbileri, terhîm, mendûb, nidâ harfinin hazfı, iştıgâl, tahzîr, mef'ûlu fih, mef'ûlu leh, mef'ûlu ma'ah, hâl, temyîz, istisnâ, (كان) ve kardeşlerinin haberleri, (إِنْ) ve kardeşlerinin isimleri, cinsî nefyeden (لَا)'nın ismi, (ليس) 'ye benzeyen (مَا) ve (لَا) 'nın haberleri konularını ele almıştır¹⁰⁸.

Mecnûrât bahsini de müstakîl bir başlık altında incelemiştir¹⁰⁹.

Bu bölümü müteakip tevâbî' konusuna geçmekte ve sırasıyla

¹⁰⁵ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 59-67.

¹⁰⁶ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 68-83.

¹⁰⁷ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 206-208.

¹⁰⁸ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 84-120.

¹⁰⁹ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 121-127.

na'l, atf, te'kîd, bedel, atf-ı beyân gibi mevzuları işlemektedir¹¹⁰.

Mebnî kelimeleri ve illetlerini müstakil bir başlık altında inceleyerek, burada da zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, isim-fiiller ve esmâ-i esvât şeklinde bir sıra takip etmiştir¹¹¹.

Mebnileri zikrettikten sonra, muhtelif mevzuları incelemiş, burada da, mürekkeb kelimeler, kınâyeler, zarflar, ma'rife, nekre, sayı isimleri, müzekker, mü'ennes, müsennâ, cemiler, mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdil şeklinde bir sıra takip etmiştir¹¹².

Daha sonra fiiller konusuna geçmekle ve burada mâzi, muzâri, muzâri fiili nasb eden edatlar, muzâri fiili cezm eden edatlar, emir fiili, meçhul fiiller, müteaddî ve lâzım fiiller, ef'âl-i kulûb, nâkıs fiiller, mukarebe ve taaccub fiilleri, medih ve zemm fiillerini sırasıyla incelemektedir¹¹³.

İbnu'l-Hâcib, harf bahsini de müstakil bir başlık altında inceleyerek, burada, harf-i cerler, fiile benzeyen harfler, atf harfleri, tenbih, nidâ, icâb ve ziyade harfleri, tefsir harfleri, mastar ve tahdîd harfleri, tevakku', istifhâm, şart harfleri, red' harfi, sâkin te'nîs tâsı, tenvîn ve nûnu te'kîd şeklinde bir sıra takip etmektedir¹¹⁴.

Yazıldığı günden itibaren ilim âleminin yakından alakasına mazhar olan bu eser, başta er-Radi (öl. 688/1287) olmak üzere pek çok âlim tarafından 150 'ye yakın Arapça, Türkçe ve Farsça olarak şerhedilmiş¹¹⁵, 9'a yakın ihtisarı¹¹⁶, ve ve 12'ye yakın da irâbı

¹¹⁰ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 128-141.

¹¹¹ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 142-157.

¹¹² İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 158-188.

¹¹³ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 189-214.

¹¹⁴ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahv*, s. 215-242.

¹¹⁵ el-Kâfiye'nin üzerinc yapılan şerhlerle ilgili olarak bkz. Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 531-535; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv*, neşredeninin önsözü, s. 29-48; el-Akşehrî, 'Alî b. 'Osmân, *Şerhu ebyâti'l-Kâfiye ve'l-Câmî*, neşredeninin önsözü, s. 16 vdd.

¹¹⁶ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, II, 1375-1376; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I, 531-535, a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, V, 525-526.

yapılmıştır¹¹⁷. Bu eserin Molla 'Abdurrâhmân-ı Câmî (öl. 898/1492) tarafından yapılan şerhi, Osmanlı medreselerinde uzun bir müddet ders kitabı olarak okutulmuştur. Günümüz Türkiye'sinde de bu eser özel gayretlerle hâla okutulmaktadır.

Küçük hacimli bir nahiv kitabı olan *el-Kâfiye*'nin, çeşitli yerlerde müteaddit defalar baskıları yapılmıştır¹¹⁸. Son olarak Târik Necm 'Abdullah neşriyle 1407/1986 yılında Cidde'de yayımlanmıştır. Nâşirin, metin tesisinin 9 yazma nüshadan istifade ederek yaptığı bu çalışmada, ihtiyaç duyulan bilgiler dipnotlarda verilmiş olup, bütün şâhidler ve metinde gerek duyulan yerler harekelenmiş, imkân nisbetinde tahriçleri yapılmış ve bunlar dipnotlarda gösterilmiştir. Ayrıca kitapta zikredilen şiir, darb-ı mesel v.s. gibi şâhidlerin tamamı kaynaklardan tesbit edilerek, yer yer metinde ve bazen de dipnotlarda verilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan neşrin ilmi olduğu söylenebilir. Ancak dipnotlarda verilen bilgilerin metinden fazla olması, yer yer uzaması, zaman zaman da okuyucunun muhtaç olmadığı bilgilerin verilmiş olması, bu eserden istifadeyi zorlaştırmakta ve dil öğretiminde sıkıcı bir eser olmasına yol açmaktadır.

Osmanlı medreselerinde uzunca bir müddet okutulmuş Cumhuriyete geçildikten sonra da, medreselerin lağvedilmesiyle özel gayret ve büyük fedakârlıklarla, Arapça öğretiminde temel eser olarak kabul edilmiş, köşe bucakda okutulmuş; yurtdışına gidememiş ilim çevrelerinin Arapça öğrenmelerinde temel bir kitab olma vasfını daima korumuştur.

Türkiye'de Arapça öğretiminin dünü ve bugünü ele alındığında, bu eserin ehemmiyeti çok daha sarîh bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

¹¹⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1375-1376; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, neşredenin önsözü, s. 49-50.

¹¹⁸ *el-Kâfiye*: Bombay, h.1311 tarihinde; Bulak, h.1241, 1247, 1255, 1261, 1279, 1282, 1315 tarihlerinde; Cawnpore, h.1284, 1289, 1291 tarihlerinde; Delhi, h.1291, m.1889, 1891 tarihlerinde; İstanbul, h.1234, 1248, 1264, 1266, 1273, 1274, 1276, 1281, 1282, 1283, 1284, 1305, 1307 tarihlerinde; Kazan, m.1889 tarihinde; Kelkuta, h.1268, 1291, 1309, m.1805, 1889 tarihlerinde; Lucknow, h.1311 tarihinde; Nizâmî, h.1290 tarihinde; Taşkent, h. 1311, 1312 tarihlerinde; Roma m.1592 tarihinde; basılmıştır. bkz. Brockelmann, *GAL. Suppl.*, I, 531; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-nahu*, nâşirin önsözü, s. 50.

Bundan dolayı bu kitabın gerekli krtiğinin yapılması ve faydasının ilim çevrelerince tartışılması lazımdır.

Kanaatimize göre bu eser, son derece orijinal olup, muhtemelen de kendi döneminde olduğu kadar, sonraki dönemlerde de Arap dili ve gramerinin daha kolay bir şekilde öğretilmesinde çok faydalı bir eser olma vasfını taşımıştır.

Ancak, günümüz açısından düşünülürse, bu eserden istifade edilebilmesi müşkil gibi gözükmetedir. Çünkü haddinden fazla muhtasar olması, onu, bir öğretici olmadan okunamayan bir kitap konumuna getirmiştir. Günümüzde yadırganacak bir hadise olarak gözükken bu metod, belki de eski dönemler için normal olabilir ve bu durum da normal olarak karşılanabilir. Çünkü eski dönemlerde, öğrencinin az olması, eğitim ve öğretimin uzun yılları alması, ihtiyaç duyulan açıklama ve izahların öğreticiler tarafından -kitap okutulurken- yapılması, müzâkere ve mülâkata çokça yer verilmesi, bu türden muhatasar eserlerin okunmasına ve anlaşılmasına imkan veriyordu. Günümüzde ise her müessesede olduğu gibi, yabancı dil öğretiminde de çağın icaplarına göre değişik uygulamalara gidilmiştir. Ayrıca bu sözünü ettiğimiz, yabancı dil öğretimindeki yeni uygulamalardan ne gibi sonuçların elde edildiği ve bu metodlarla ne derece başarı sağlandığı ve aksayan yönlerinin neler olduğu hususu tartışılması gereken ayrı bir makale konusudur. Bütün bu nedenlerden dolayı böylesine muhtasar eserlerden günümüzde istifade imkansız bir hal almıştır. Üstelik eski dönemlerdeki çok sıcak olan hoca-talebe ilişkisini günümüzde bulmak hemen hemen imkansızdır. Hali hazırda ise doğu toplumlarında olduğu gibi bizde de hoca-talebe ilişkisi eski muhteşem safvetini kaybetmiştir. Bütün doğu toplumları, batılı tipindeki eğitim sistemlerini kendilerine örnek almış, fakat ne kâmil bir şekilde batı modeli uygulanabilmiş, ne de tamamen doğu modelinden vazgeçilebilmiştir.